

Andrea Alciato – humanista, prawnik i literat

Kiedy w roku 1531 po raz pierwszy ukazał się w Augsburgu nie-
duży tom łacińskich epigramów słynnego wówczas włoskiego
prawnika, zatytułowany *Emblematum liber* (*Książka emblematów*), który
trzy lata później wznowiono w Paryżu w poprawionej wersji jako
Emblematum libellus (*Książeczka emblematów*), jego autor, Andrea
Alciato, z pewnością nie spodziewał się, że zostanie uznany za twórcę
nowego gatunku poetyckiego – emblematu oraz inicjatora niezwykle
bujnie rozwijającej się od połowy XVI po niemalże schyłek XVIII
stulecia gałęzi twórczości z pogranicza literatury i sztuk plastycz-
nych, wywierającej we wskazanym okresie przemożny wpływ na kul-
turę duchową i materialną. Publikacja, która powstała na marginesie
głównych zainteresowań wytrawnego humanisty jako typowe literac-
kie *otia*, przyniosła mu niebywałą sławę u potomnych, jakkolwiek za
życia cieszył się raczej opinią znakomitego jurysty i z pewnością,
gdyby mógł, widzieliby siebie raczej w gronie wybitnych prawników
niż poetów.

Andrea Alciato (Andreas Alciatus) przyszedł na świat 8 maja
1492 roku najprawdopodobniej w Mediolanie. Pochodził z rodu
wywodzącego się z miejscowości Alzate (bierze się pod uwagę
Alzate Brianza niedaleko Como lub Alzate w Piemontcie), ale osia-
dł w stolicy Lombardii. Rodzina pieczętowała się gmerkiem Alce
(wł. „łos”). Ojciec humanisty, Ambrogio, był dość zamożnym kupcem,

prawdopodobnie sprawował także funkcję ambasadora Mediolanu w Republice Wenecji, matka natomiast, Margherita, pochodziła ze znakomitego rodu Landrianich¹.

Alciato okazał się pojętym chłopcem, otrzymując w początkach edukacji solidne wykształcenie klasyczne. Nauki pobierał najpierw (1504–1507) w rodzinnym mieście pod kierunkiem popularnego profesora humaniorów Aula Giana Parrasia, tam również słuchał wykładów uchodźców z Bizancjum: Jana (Janusa) Laskarisa, który w roku 1494 udostępnił łacińskiej Europie drukiem słynną *Antologię grecką* (ważne źródło inspiracji dla Alciata jako epigramatyka), oraz Demetriosa Chalkokondylesa (Calcondili), znanego jako wydawca *editio princeps* poematów Homerowych (1488), mów Izokratesa (1493) i *Księgi Suda* (1499). Kolejny szczebel edukacji Alciata stanowiły studia prawnicze (początkowo zapewne w Pawii, a następnie w Bolonii), zwieńczone otrzymanym w Ferrarze 18 marca 1516 roku tytułem doktora obojga praw. Miał wówczas 24 lata.

Po dwuletniej praktyce adwokackiej Alciato otrzymał katedrę prawa w Awinionie (1518). Tu szybko zasłynął nowatorskimi metodami komentowania kodeksów prawnych. Tutaj też w roku 1519 zaprzyjaźnił się ze swoim studentem, blisko związanym z Erazmem z Rotterdamu Bonifacym Amerbachem, za którego pośrednictwem nawiązał kontakt z niderlandzkim myślicielem². W lutym 1521 roku

¹ Podstawowe informacje bio- i bibliograficzne za: R. ABBONDANZA, *Alciato, Andrea*, [w:] *Dizionario biografico degli Italiani*, t. 2, Roma 1960, ss. 69–77. Cenne przyczynki do biografii prawnika zawiera monograficzny zeszyt „Periodico della Società Storica Comense” 61 (1999) zatytułowany *Andrea Alciato umanista europeo*: A. BELLONI, *Andrea Alciato e l'eredità culturale sforzesca*, ss. 7–25; EADEM, *Gli Alciati e Alzate*, ss. 101–114; B.R. JENNY, *Andrea Alciato e Bonifacio Amerbach. Nascita, culmine e declino di un'amicizia fra giureconsulti*, ss. 83–99. Zwieńczeniem wieloletnich prac Annalisy BELLONI nad *curriculum vitae* i spuścizną humanisty, głównie historyczną i prawną, jest monumentalne opracowanie *L'Alciato e il diritto pubblico romano*. I Vat. Lat. 6216, 6271, 7071, t. 1–2, Città del Vaticano 2016.

² Na temat przebiegu znajomości Alciata z Amerbachem na podstawie zachowanej korespondencji zob. V.W. CALLAHAN, *Andreas Alciatus and Bonifacio Amerbach. The Chronicle of Renaissance Friendship*, [w:] S.P. REVARD, F. RÄDLE,

papież Leon X nadał mu honorowy tytuł palatyna laterańskiego z przywilejem mianowania doktorów teologii. Rok później humanista opuścił miasto nad Rodanem i powrócił do Mediolanu. Przyczyną wyjazdu był spór z magistratem o wysokość wynagrodzenia. Przez pięć lat pracował jako wykładowca i adwokat, oddając się prywatnym studiom historycznym oraz literackim, przeżywając też ciężkie chwile z powodu wydarzeń wojennych (w roku 1523 stolica Lombardii została najechana przez Francuzów, a w 1526 przez Hiszpanów). Nie sprzyjało to praktyce zawodowej. Zdesperowany wrócił jesienią 1527 roku do Awinionu, zgodziwszy się na niższą pensję.

Wiosną 1529 roku zaproponowano mu stanowisko profesora na mało prestiżowym Uniwersytecie w Bourges, zapewniając jednak o wiele korzystniejsze warunki materialne. Jego kursy prawa rzymskiego cieszyły się sporym powodzeniem dzięki nietradycyjnym, sprofilowanym historycznie i filologicznie metodom wykładu, przyciągając rzesze studentów z różnych krajów. Uczestniczyli w nich przede wszystkim adepci prawa, ale dla wielu słuchaczy – przyszłych dyplomatów, duchownych czy ludzi pióra – istotniejsze było samo zdobycie nowoczesnego wykształcenia uczącego określonych procedur myślowych. Swoją obecnością zaszczycał je Franciszek I Walezjusz, studentem Alciata był też Jan Kalwin. Stabilizacja w Bourges pozwoliła mu wykończyć i opublikować najważniejsze prace z zakresu prawa, które ugruntowały jego renomę jako wybitnego uczonego.

W roku 1533 powrócił do Italii, gdzie wykładał prawo w Pawii (1533–1537, 1541–1543, 1546–1550), w Bolonii (1537–1541) oraz w Ferrarze

M.A. DI CESARE (red.), *Acta Conventus Neo-Latini Guelpherbytani*, Binghamton (N.Y.) 1988, ss. 193–200. O relacjach włoskiego prawnika z Erazmem, bliskości poglądów, a także o wpływie myśli Rotterdamszczyka na zbiór emblematów zob. EADEM, *The Erasmus-Alciati Friendship*, [w:] J. IJSEWIJN, E. KESSELE (red.), *Acta Conventus Neo-Latini Lovaniensis*, Leuven 1973, ss. 133–141; EADEM, *The Mirror of Princes. Erasmusian Echoes in Alciati's Emblematum liber*, [w:] P. TUYNMAN, G.C. KUIPER, E. KESSLER (red.), *Acta Conventus Neo-Latini Amstelodamensis*, München 1979, ss. 183–196; G. CASCIONE, *Filosofia e comunicazione politica nell'Europa di Carlo V: Erasmo, Alciato, l'emblematica*, [w:] D. MANSUETO, E.L. CALOGERO (red.), *The Italian Emblem. A Collection Essays*, Glasgow 2007, ss. 93–112.

(1543–1546). Związany umową z Pawią, opuszczał Lombardię, gdy na terenie księstwa wybuchały kolejne konflikty zbrojne po śmierci Franciszka II Sforzy (1535), znacząco ograniczające napływ studentów. Po nastaniu pokoju niechętnie wracał na żądanie mediolańskich władz. Jego pozycja nie była już tak prestiżowa jak w Bourges, ale nadal cieszył się zasłużoną sławą. Zmniejszyła się wówczas aktywność pisarska Alciata, choć wznawiano wcześniejsze dzieła uczonego, drukowane nieraz bez jego wiedzy. Gdy w roku 1546 Paweł III zaofiarował mu kapelusz kardynalski, prawnik odmówił, godząc się przyjąć stanowisko protonotariusza apostolskiego (udzielał porad prawnych papieżowi w sprawach związanych z soborem trydenckim, który rok wcześniej zainaugurował swe obrady). W ostatnich latach życia, męczony podagrą, coraz mniej przykładał się do zajęć uniwersyteckich. Zmarł w Pawii nocą z 11 na 12 stycznia 1550 roku. Nigdy się nie ożenił i nie miał dzieci. Potrafił dbać o swoje interesy, dzięki czemu dorobił się sporego majątku (współcześni zarzucali mu nadmierną chciwość i wygórowane ambicje, jakkolwiek prowadził skromne życie). Pochowano go w kościele św. Epifaniasza w Pawii, gdzie jego domniemany przybrany syn i spadkobierca Francesco Alciato wznosił mu pomnik nagrobny, przeniesiony w wieku XVIII pod arkady uniwersyteckie (znajduje się tu do dziś). Na nagrobku upamiętniono go jako tego: „Który opanował wszystkie dziedziny wiedzy i pierwszy przywrócił nauki prawnicze do starożytnej świetności”³.

Dziełem życia Alciata były przede wszystkim opracowania prawoznawcze, które wywarły duży wpływ na rozwój tej dyscypliny nauki. Już jako dwudziestotrzylatek w roku 1515 ogłosił w Strasburgu dwa pisma z tego zakresu: *Annotationes in tres posteriores libros Codicis Iustiniani* (Komentarze do trzech ostatnich ksiąg Kodeksu Justyniana) oraz *Opusculum, quo Graecae dictiones fere ubique in Digestis restituuntur* (Dziełko, w którym przywracane są wszelkie greckie

³ *Qui omnium doctrinarum orbem absolvit, primus legum studia antiquo restituit decori* (cyt. za: H. GREEN, *Andrea Alciati and His Books of Emblems. A Biographical and Bibliographical Study*, London 1872, s. 25; przeł. B. CZARSKI).

wyrażenia w Digestach). Trzy lata później w mediolańskiej oficynie Alessandra Minuziana ukazał się monumentalny zbiór, który przyniósł Alciatowi renomę europejską. Tom mieści: sześć ksiąg *Paradoxa iuris civilis* (*Sprzeczności prawa cywilnego*), dających oryginalne rozwiązania wielu spośród długo dyskutowanych kwestii prawnych, cztery księgi *Dispunctiones* (*Korekty*), zawierające restytucję tekstu greckiego w *Corpus iuris civilis* oraz propozycje rewizji niektórych ustępów łacińskich, następnie dwie księgi *Praetermissa* (*Rzeczy pomijane*), z których pierwsza stanowi wykaz terminów prawnych wraz z wyjaśnieniem ich znaczeń, a druga – ogłoszone już wcześniej *Opusculum*. Również następujące po nim trzy księgi *Annotationes* zostały tutaj wydane po raz drugi z pewnymi uzupełnieniami. Zbiór zamyka traktat *De eo, quod interest* (*O tym, co ważne*) oraz krótka *Declamatio* (*Ćwiczenie wymowy*), prezentująca przykład dysputy prawniczej wzorowanej na łacinie Seneki. Kompendium zyskało natychmiast spory rozgłos, wznawiano je wielokrotnie w różnych oficynach europejskich (np. Bazylea 1523, 1531; Lyon 1523, 1529, 1532; Wenecja 1525). Duże znaczenie dla nauk prawnych miały również dwa tomy ogłoszone w roku 1530 w Lyonie: traktat *De verborum significatione libri quatuor* (*Cztery księgi o znaczeniu słów*) oraz zbiór *Ad rescripta principum commentarii* (*Komentarze do odpowiedzi udzielanych przez władców*). Pierwszy przedstawia zasady interpretacji tekstów prawnych (np. kontraktów i testamentów), głównie jednak ukazuje zbieżność pomiędzy racjami filologii i prawoznawstwa poprzez łączenie celów praktycznych z teorią. Drugi zawiera obszernie komentarze do rozmaitych pism prawnych, świeckich i kościelnych. Owocem wieloletniej pracy Alciata jest kilkunastotomowe dzieło *Parergon iuris* (*Dodatek do prawa*), meandryczny cykl notatek publikowanych w latach 1538–1554 z zakresu krytyki prawniczej, historycznej i literackiej, mający służyć jako podręczny zbiór erudycji, nie tylko na użytek wymowy sądowej⁴.

⁴ Zob. na ten temat D.L. DRYSDALL, *Alciato and the Grammarians. The Law and the Humanities in the Parergon iuris libri duodecim*, „Renaissance Quarterly” 56 (2003), ss. 695–722.

Przywołane tytuły to tylko wybór z obfitego dorobku jurystycznego, który dotąd nie został w całości opracowany bibliograficznie⁵. Publikacje Alciata wywarły nieoceniony wpływ na rozwój metodologii i historii nauk prawnych. Łącząc wykształcenie humanistyczne z wiedzą praktyczną popartą doświadczeniem adwokackim, uczony wykorzystywał nowoczesne zdobycze hermeneutyki filologicznej (odwoływał się m.in. do narzędzi krytyki tekstu). Jego metoda polegała przede wszystkim na sięganiu do oryginalnych kodeksów prawnych, do tej pory zaniedbywanych na rzecz komentarzy, i na filologicznej rekonstrukcji przekazu, w czym wspierała go imponująca grecko-rzymska erudycja historyczna i literacka. W swej pracy wykorzystywał nie tylko zbiory praw wydane drukiem, ale wyszukiwał też manuskrypty. Poprawiał język prawniczy, podówczas pełen niewłaściwie definiowanych terminów i barbaryzmów (sam posługiwał się klarowną łaciną klasyczną). Komentarze Alciata są niezależne od wcześniejszych interpretacji, które jurysta jednak wnikliwie studiował, uznawał bowiem dokonania średniowiecznych teoretyków prawa mogące znaleźć zastosowanie w praktyce. Stosowany przez niego sposób wykładu prawa cieszył się popularnością zwłaszcza nad Sekwaną, gdzie humanista walnie przyczynił się do ukształtowania francuskiej szkoły prawa rzymskiego.

Zasadniczej działalności Alciata towarzyszyły przedsięwzięcia wynikające z jego zainteresowań filologiczno-historycznych. Już w latach studenckich opracował komentowaną kolekcję epigrafów z czasów rzymskich, którą sporządził z autopsji w stolicy Lombardii: *Monumentorum veterumque inscriptionum, quae cum Mediolani tum in eius agro adhuc extant collectanea, libri duo* (*Zbiór w dwóch księgach dawnych pamiątek i inskrypcji, które do dziś znajdują się zarówno w Mediolanie, jak i jego okolicach*), wciąż spoczywający w rękopisach ważny zabytek

⁵ W samej tylko Francji za życia Alciata ukazało się prawie sto publikacji łacińskojęzycznych jego autorstwa z zakresu prawa, co dobrze obrazuje skalę autorytetu mediolańskiego jurysty. Zob. A. PETTEGREE, M. WALSBY (red.), *Books published in France before 1601 in Latin and Languages other than French*, Leiden 2012, ss. 23–29.

epigrafiki humanistycznej⁶. Wtedy też powstało opracowanie obejmujące historię polityczno-instytucjonalną Mediolanu od legendarnych początków do czasów Walentyniana, niewykończone jednak, wydane pośmiertnie w roku 1625 jako *Rerum patriae libri IV (Dziejów ojczystych księgi cztery)*. Również po śmierci prawnika ogłoszono w Bazylei w roku 1559 – wraz z pierwodrukiem *Monarchii* Dantego – napisane przezeń w latach 20. dziełko o charakterze historyczno-politycznym: *De formula Romani imperii libellus (Książeczka o kształcie imperium rzymskiego)*, przedstawiające przemiany idei imperium od upadku cesarstwa do czasów Karola V. Za życia opublikował natomiast Alciato w roku 1517 w Mediolanie *Annotaciones in Cornelium Tacitum (Komentarze do dzieł Korneliusza Tacyta)*, poprzedzone listem dedykacyjnym do Galeazza Viscontiego, wydawanym wielokrotnie osobno pod tytułem *Encomium historiae (Pochwała historii)*. W przedmowie tej dowartościował pisma Tacyta, stawiając go na równi z Liwiuszem. Z antykwarycznych zamiłowań włoskiego humanisty wyrosła praca *Libellus de ponderibus et mensuris (Książeczka o wagach i miarach)*, zawierająca wyniki badań nad zagadnieniami metrologii, a także nad wartością starożytnych numizmatów. Broszura ukazała się w Hagenau w roku 1530 jako edycja korsarska.

Nie stronił Alciato od podejmowania także tematów publicystycznych. Wśród jego juveniliów zachowała się rozprawka antymonastyczna *Contra vitam monasticam ad Bernardum Mattium epistola (List do Bernarda Matti przeciw życiu zakonnemu)*. Tekst, należący do popularnej wśród humanistów odmiany wypowiedzi krytykującej jałowość klasztornej egzystencji, został przesłany w roku 1518 bez wiedzy

⁶ Epigraficznej kolekcji Alciato poświęca się coraz więcej uwagi. Zob. np. A. DE CAMILLI SOFFREDI, *Codici epigrafici di Andrea Alciato*, „Epigraphica” 36 (1974), ss. 239–248; A. FERRUA, *Andrea Alciato e l'epigrafia paleocristiana*, „Archivio della Società Romana di Storia Patria” 112 (1989), ss. 249–268; IDEM, *Andrea Alciato e l'epigrafia pagana di Roma*, „Archivio della Società Romana di Storia Patria” 113 (1990), ss. 209–233; I. CALABI LIMENTANI, *L'approccio dell'Alciato all'epigrafia milanese*, „Periodico della Società Storica Comense” 61 (1999), ss. 27–52; A. SARTORI, *L'Alciato e le epigrafi: tractavimus subsicivis horis huiusmodi naenias*, *ibidem*, ss. 53–82.

autora Erazmowi z Rotterdamu. W obliczu rozgorzałych właśnie dyskusji religijnych, które były konsekwencją wystąpienia Marcina Lutera (1517), obawiając się, by pismo nie zostało rozpowszechnione, Alciato starał się za pośrednictwem Amerbacha o jego odzyskanie od Erazma⁷. List jest interesujący z tego względu, że humanista nie zwykł oficjalnie występować przeciw Kościołowi, uważając zapewne, że krytyka instytucji nie powinna przekładać się na otwarty bunt, ale i dbając o przychyłność Rzymu, z której przecież korzystał. W cieniu głównych prac Alciato powstało również dziełko *De singulari certamine, seu duello tractatus (Traktat o potyczkach sam na sam, czyli o pojedynkach)*. Jego genezę łączy się z wyzwaniem w roku 1528 Franciszka I Walezjusza, którego autor traktatu wspierał, na pojedynek przez cesarza Karola V Habsburga⁸. Utwór opublikowano w Paryżu w roku 1541 bez zgody autora.

W intelektualnych zajęciach lombardzkiego profesora znalazła swoje miejsce również twórczość poetycka, która wpisuje się w jego zamiłowania filologiczne. Zagadnieniom literackim poświęcił sporo uwagi w ogłaszanych sukcesywnie *Parergach*; po jego śmierci (1568) opublikowano napisaną w latach 30. niedużą pracę *De Plautinorum carminum ratione libellus (Książeczka o budowie wierszy Plauta)*, zawierającą też *Lexicon, quo totus Plautus explicatur (Leksykon objaśniający całego Plauta)*⁹. Ponadto Alciato przełożył na łacinę *Chmury* Arystofanesa (*Nubes*, 1518), imitował także styl greckiego komika we własnej sztuce *Philargyrus (Chciwiec, 1523–1527)*, w której przekonywał o wyższości polubownego rozstrzygnięcia sporów nad procesowa-

⁷ Zob. CALLAHAN 1973, s. 134; EADEM 1988, s. 196. Z rękopisu wydobyto utwór dopiero pod koniec XVII w., kiedy to ogłoszono go w Holandii, po czym kilkakrotnie wznowiono. Trafił w końcu na kościelny indeks ksiąg zakazanych. List otrzymał niedawno nową edycję: D.L. DRYSDALL (wyd.), *Andreae Alciati contra vitam monasticam epistula. Andrea Alciato's Letter against Monastic Life*, Leuven 2014.

⁸ Zob. D.L. DRYSDALL, P.M. DALY, *Andrea Alciato*, [w:] C. HOURIHANE (red.), *The Routledge Companion to Medieval Iconography*, New York 2017, s. 12.

⁹ Rzecz ukazała się w tomie: *Eruditorum aliquot virorum de comoedia et comicis versibus commentationes*, Basileae 1568.

niem się¹⁰. W roku 1529 w Bazylei ukazała się przygotowana we współpracy z Ottmarem Nachtgallem (Lusciniusem) oraz Janusem Hagenbutem (Cornariusem) antologia *Selecta epigrammata Graeca Latine versa, ex septem epigrammatum Graecorum libris* (*Wybrane epigramy greckie w łacińskim przekładzie, zaczerpnięte z siedmiu ksiąg epigramów greckich*), zawierająca oryginały tudzież wariantywne tłumaczenia i swobodne parafrazy epigramów hellenistycznych pióra różnych poetów¹¹. Kolekcja służyła następnie kolejnym imitatorom, niewykluczone, że korzystał z niej Jan Kochanowski, komponując forcenia i fraszki. Alciato pisywał też łacińskie wiersze okolicznościowe. Jego największym osiągnięciem literackim, jednak nie ze względu na walory artystyczne (nie uważa się go bowiem za utalentowanego poetę), lecz koncepcję księgi, okazał się zbiór epigramów interpretujących symbole oraz postaci alegoryczne – kompozycji, które nazwał emblematami.

Twórca emblematyki

Pracę nad kolekcją Alciato – jak świadczy o tym jego list ze stycznia 1523 roku do przyjaciela Francesca Calva, rzymskiego wydawcy i księgarza – rozpoczął około roku 1522 z inspiracji Ambrogia Viscontiego. W maju 1523 roku pisał z kolei do Amerbacha, że ten mediolański patrycjusz, którego dokładnej tożsamości dotąd jednak nie ustalono, zachęcał do układania podobnych wierszy również Aurelia Albuza, poetę i prawnika, i podsuwał im obu pomysły. Amerbachowi

¹⁰ Tekst komedii przypomniwały niedawno dwie edycje: A. NOGARA, *Gli otia di un giurista filologo. Il Philargyrus di Andrea Alciato*, „Laboratoire italien” 17 (2016) (<https://journals.openedition.org/laboratoireitalien/958>, dostęp: 29.04.2020); Andrea Alciato, *Filargiro, comedia*, przedm. G. ROSSI, wyd. i przeł. R. RUGGIERO, Torino 2017.

¹¹ Łączna liczba przekładów Alciato w tomie wynosi 165, w tym 154 nowych, a 11 publikowanych wcześniej. Przypuszcza się, że prawnik pracował nad nimi już w latach szkolnych. Zob. J. HUTTON, *The Greek Anthology in Italy to the Year 1800*, Ithaca (N.Y.) 1935, ss. 198 i 203–204.

Alciato posłał wówczas do oceny dwie karty z wierszami swego młodszego konkurenta, zapewniając jednocześnie, że sam ma już gotową książeczkę takich epigramów. Zarówno we wcześniejszym, jak i późniejszym liście określał owe wiersze mianem emblematów¹². Korespondencja ta zaświadcza, że do powstania nowej formy przyczyniły się starania kilku osób, które się wzajemnie dopingowały.

Mimo że tomik Alciato był gotowy (w nieznanym dziś kształcie), autor nie zamierzał go od razu publikować. Zbiór ukazał się w dosyć zagadkowych okolicznościach w lutym 1531 roku w Augsburgu u Heinricha Steynera, najprawdopodobniej bez wiedzy, a na pewno bez kontroli autora. Niewykluczone, że drukarz otrzymał manuskrypt od Konrada Peutingerera, związanego z Augsburgiem prawnika o humanistycznych zainteresowaniach, który był adresatem wierszowanej przedmowy zbiorku. Być może Alciato posłał mu swój tomik do oceny ze względu na to, że Niemiec również zajmował się zbieraniem rzymskich inskrypcji – w roku 1505 ukazały się jego *Romanae vetustatis fragmenta in Augusta Vindelicorum et eius dioecesi* (*Pozostałości rzymskich starożytności w Augsburgu i jego okolicy*), wznowione w 1520 – albo że przypisano mu pierwsze łaćnińskie tłumaczenie zbioru pokrewnego emblematom: *Hieroglików* Horapollona (pióra Bernardina Trebazia), jakie ukazało się drukiem (Augsburg 1515; Bazylea 1518; Paryż 1530). Choć możliwe też, iż Steyner zdobył manuskrypt w inny sposób¹³. Jakkolwiek było, dzięki poczynaniom

¹² Listy te omawia wielu badaczy. Zob. np. B.F. SCHOLZ, „*Libellum composui epigrammaton, cui titulus feci Emblemata*”. *Alciatus's Use of the Expression Emblemata Once Again*, „*Emblematica*” 1 (1986), ss. 215–219; J. PELC, *Słowo i obraz na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Kraków 2002, ss. 20–21; D.L. DRYSDALL, *Andrea Alciato, pater et princeps*, [w:] P.M. DALY (red.), *Companion to Emblem Studies*, New York 2008, ss. 79–82; M. GABRIELE, *Introduzione*, [w:] Andrea Alciato, *Il libro degli emblemi. Secondo le edizioni del 1531 e del 1534*, przeł. i oprac. M. GABRIELE, Milano 2009, ss. XV–XX.

¹³ Przypuszcza się, że mógł odkupić rękopis od innego drukarza augsburskiego, Siegmunda Grimma, który miał być początkowo wydawcą zbioru, lecz zbankrutował. Na temat hipotez dotyczących tej sprawy zob. B.F. SCHOLZ, *The 1531 Augsburg Edition of Alciato's Emblemata. A Survey of Research*, „*Emblematica*” 5 (1991), ss. 218–219, 243–249; GABRIELE 2009, ss. XX–XXI.